

Dragica Malić

PRAVCI RAZVOJA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA OD ILIRSKOG RAZDOBLJA (Pokušaj sinteze II)¹

Rad je nastavak pregleda razvoja hrvatskoga književnog jezika objavljenoga u Raspravama Zavoda za jezik 6–7. Razmatraju se književnojezični tokovi od vremena hrvatskoga narodnoga preporoda naovamo.

Početak tridesetih godina 19. st. vrijeme je nastupa iliraca pod duhovnim vodstvom Ljudevita Gaja u hrvatskom javnom, političkom i kulturnom životu. Njihova djelatnost obilježava razdoblje hrvatskoga narodnog preporoda. Uslijed političke ograničenosti, pitanja jezika i pravopisa (koja se često poistovjećuju) izbijaju u prvi plan javne djelatnosti.

Ilirska jezična koncepcija i praksa

Godine 1830. Ljudevit Gaj objavljuje *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, koja je prvo jezikoslovno djelo iz vremena hrvatskoga narodnoga preporoda. Ona sadrži reformu grafije po uzoru na Vitezovića (s tildama kao dijakritičnim znakovima), na temelju koje je stvoren jedinstven grafijski sustav, u kojem je svakom glasu odgovaralo jedno slovo. To Gajevo naslanjanje na Vitezovića značajan je zalog kontinuiteta u stvaranju moderne hrvatske latiničke grafije. Iako je ta grafijska reforma zapravo bila namijenjena kajkavcima, Gaj već u tom djelu iznosi osnovnu svoju misao o potrebi zajedničkoga pravopisa za sve

¹ Ovaj je tekst nastavak rada "Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika do ilirskog razdoblja (Pokušaj sinteze)", objavljenoga u Raspravama Zavoda za jezik 6–7 (1980.–1981.), Zagreb 1982., a zajedno čine neobjavljeni jezičnopovijesni uvod za "Priručnu gramatiku hrvatskoga književnog jezika" autora: Barić – Lončarić – Malić – Pavešić – Peti – Zečević – Znika, izrađenu u okviru radnoga programa ovoga Zavoda, što ju je objavila "Školska knjiga" 1979. godine. Spomenuti uvod napisan je početkom 1975. godine i nije objavljen iz ideoloških razloga, a zbog njegove "spornosti" i sama je gramatika izišla s velikim zakašnjenjem. Premda je u međuvremenu o navedenoj problematici objavljeno više radova, od kojih je prvi "Nekoliko napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda" Radoslava Katičića u Zborniku Zagrebačke slavističke škole, knj. 2, Zagreb 1974. (izišlo iz tiska 1976.), a posljednji "Povijesni pregled" Milana Mogušića u "Nacrtima za gramatiku", HAZU – Globus 1991., ovaj se tekst objavljuje kao dokument vremena jer pokazuje kako se postupno oblikovalo i teško probijalo današnje gledište o razvoju hrvatskoga književnog jezika.

južne Slavene što se služe latinicom, pomoću kojega bi se došlo i do zajedničkoga književnog jezika. "Novine Horvatzke" i "Daniczu Horvatzku, Slavonzku y Dalmatizku" (1835) Gaj počinje tiskati kajkavski i starom kajkavskom grafijom. Ali od samoga početka on u njima objavljuje i priloge iz naše starije štokavske književnosti, u prvom redu dubrovačke, kako bi pripravo teren za uvođenje štokavskoga narječja kao zajedničkoga književnog jezika. Već od 10. broja "Danicze" Gaj u pojedinim priložima uvodi novu grafiju i štokavsko narječje, a od 29. broja nova grafija prevladava.

Za pravi početak ilirizma uzima se Gajev *Proglas* od 5. prosinca 1835, kojim on najavljuje izlaženje "Ilirskih narodnih novina" i "Danice ilirske" umjesto tadašnjih "Novina Horvatzkih" i "Danicze Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke", uz definitivno napuštanje stare grafije i uvođenje štokavskog narječja. Ali cilj određuje i sredstva. Tako ilirci, iako se svjesno opredjeljuju za štokavštinu kao osnovu književnog jezika i iako znaju za Karadžićevu gramatiku i rječnik iz 1818, ne prihvaćaju njegovo načelo o uvođenju čistoga narodnoga novoštokavskoga hercegovačkoga ijekavskoga govora u književni jezik jer žele stvoriti jedinstveni jezik za sve južne Slavene, uključivši i Slovence i Bugare, ali u prvom redu žele taj jezik učiniti pristupačnim kajkavcima i čakavcima. Tako se u *Proglasu* kaže: "U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti... njega netražmo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Ilirii... Naša slovnica i naš rječnik jest čitava Iliria. U tom velikom vèrtu (bašči) imade svagdi prekrasnoga cvëtja: saberimo sve što je najboljega u jedan vënac, i ov naroda našega vënac nigda nepovene."

U to vrijeme već postoji svijest o nacionalnoj posebnosti Slovenaca, Hrvata, Srba, Bugara. 1839. Gaj u "Danici" piše: "Namëra naša nije posebna imena ukinuti, nego ih samo pod skupnim imenom sjediniti, jer su sa svakim posebnim imenom skopčani posebni događaji, koji skupljeni čine dogodovštinu obćenite narodnosti ilirske." Ali ilirci žele prevladati rascjepkanost i ujediniti sve narodne snage. Zato, u skladu sa svojom romantičarskom koncepcijom, uvode ilirsko ime kao zajedničko ime svih južnih Slavena, a u jeziku i pravopisu čine ustupke i kompromise, tako da nitko ne nametne samo svoje kao zajedničko.

Jedinstvo književnog jezika za sve južne Slavene bila je u to doba želja većine hrvatskih kulturnih i javnih radnika, ali načini na koje su to željeli postići bili su različiti, pa je dolazilo do polemika i sukoba, koji su potrajali kroz čitavo 19. st. Ilirski je krug narodnih preporoditelja u 30-im i 40-im godinama imao najviše uspjeha i udario je pečat jezičnom razvoju u čitavom 19. st.

Glavni Gajevi jezični suradnici i sljedbenici bili su Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. Oni su svojim jezičnim priručnicima (Babukić: *Osnova slovnice slavjanske narëčja ilirskoga* 1836; prošireno izdanje pod naslovom *Ilirska slovnica* 1854; Mažuranić: *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* 1839), vođeni osnovnim ideološkim postavkama ilirskoga pokreta, izgrađivali onaj jezik koji su

prihvatili i podržavali pristalice ilirskoga pokreta i koji je i kasnije zastupala tzv. zagrebačka filološka škola.

Na temelju osnovnih ideoloških koncepcija ilirskoga pokreta, koje su težile jezičnom i kulturnom jedinstvu južnih Slavena, ali prvenstveno svih Hrvata, ilirci su se odlučili za najproširenije hrvatsko narječje štokavštinu kao osnovu književnom jeziku, ali su u tom književnom jeziku nastojali sačuvati domete dotadašnjega razvoja hrvatskoga književnog jezika, prvenstveno njegovu višedijalektanu tradiciju, koja je trebala pomoći jezičnom, a time i kulturnom ujedinjavanju. Stoga taj jezik sadrži neke arhaične gramatičke oblike i pojedine kajkavske i čakavske elemente, prvenstveno lekseme, koji su taj jezik imali učiniti prihvatljivim za sve one što će se njime služiti.

Njihova namjera da stvore zajednički književni jezik i pravopis za sve Ilire odrazila se i u grafiji i pravopisu. Gaj odstupa od svoga prvobitno jedinstvenoga grafijskog sustava, pa od slova s dijakritičnim znakovima ostavlja samo *č, ž, š i ě* (za refleks staroga slavenskoga glasa *jata*), s kvačicama umjesto tildi, kao u češkoj grafiji (zbog potreba tiskarske prakse), a umjesto *ī, ņ, đ, ĝ* uvodi *lj, nj, dj, dž*, od kojih su znakovi *s j* otprije poznati, osobito iz slavenske grafije, koja je u dopreporodno doba bila najraširenija, dok se *ć* piše dvojako: *ć* i *tj*. Takav se grafijski sustav zadržava do druge polovine 19. st., kada Đuro Daničić unosi u nj posljednje praktične preinake uvodeći *đ* za *dj* i poopćujući *ć*, pa se tako preinačenim i danas služimo.² U području pravopisa ilirci nisu prihvatili Karadžićevo načelo fonetskoga pravopisa proklamirano uzrečicom "Piši kao što govoriš, a čitaj kako je napisano!", nego su prihvatili načelo tzv. etimološkoga pravopisa opravdavajući to time da je tako predočen jezik razumljiviji i lakši za učenje i da takav pravopis imaju i ostali slavenski narodi. Karadžićevoj su uzrečici suprotstavili svoju: "Govori za uši, a piši za oči!" To je pokušaj uvođenja standardnoga reda u pravopis, u skladu sa sveslavenskim jedinstvom i s određenim intelektualističkim pristupom književnom jeziku.

Negodovanje i protivljenje suvremenika i idućih generacija izazvalo je zapravo samo nekoliko jezičnih i pravopisnih crta što su ih uveli ilirci, vođeni vizijom sveilirskoga književnog i duhovnog ujedinjenja. Prigovaralo im se s različitih gledišta, napadane su češće pojedinačno nego kao sustav i imale su različit životni vijek, ali su na kraju sve doživjele istu sudbinu: nestale su iz jezika.

Što je jasnijom bivala neostvarivost ilirske ideologije, više su slabili argumenti njihove obrane, a sve su glasniji i prihvatljiviji postajali stavovi tzv. vukovaca, koji su, uvidjevši nemogućnost jezičnog ujedinjenja svih južnih Slavena, budući da su se već jasno izdvajali pojedini južnoslavenski jezici, nastojali da dođe do jezičnog i književnog ujedinjenja Hrvata i Srba, kao govornika u osnovi is-

² Za znanstvene potrebe Daničić je umjesto *lj, nj, dž* uveo slova *l, ņ, ĝ*, kako bi se glasovi koje označuju razlikovali u pismu od suglasničkih skupina *l+j, n+j, d+ž*. Ta se slova i danas upotrebljavaju u znanstvenim lingvističkim publikacijama.

toga jezika. Rasprave i polemike između tih dviju koncepcija o književnom jeziku vodile su se kroz čitavo 19. st., ali prvi ozbiljan udarac ilirskim jezičnim i pravopisnim koncepcijama zadao je Vatroslav Jagić, kasnije jedan od najvećih hrvatskih lingvista, svojim kritičkim člankom *Naš pravopis*, objavljenim u časopisu "Književnik" 1864. Otada su one, oslabljene, sve više popuštale u bici s vukovskom koncepcijom književnog jezika, koja je potkraj stoljeća izvojevala pobjedu. Tako se od 30-ih godina do kraja 19. st. jezični razvoj kretao od zenita ilirskih koncepcija i njihova uspjeha preko pojedinačnih popuštanja i odstupanja u poilirsko doba i preko postupnoga gubitka prestiža do pobjede vukovaca. Time se hrvatski književni jezik svojom dijalekatskom podlogom jako približio govornima srpskoga naroda u Hrvatskoj, a približio se i reformiranom, novoštokavskom srpskom standardu.

Od jezičnih crta koje su ilirci uveli u novoštokavsku osnovu književnog jezika najizrazitiji su stari množinski padeži imenske deklinacije, i to za dativ, lokativ i instrumental s jedne strane i za genitiv množine s druge, a od pravopisnih uvođenje slova *ě* za nekadašnji fonem *jat*, koji se u pojedinim dijalektima različito reflektirao (kao *i*, *e* ili *ije* i *je*), zatim pisanje popratnog samoglasnika uz slogotvorni *r* (*èr*, *àr*) i etimološki pravopis, tj. neunošenje glasovnih promjena u pisani oblik riječi.

Stare oblike za dativ, lokativ i instrumental množine (npr. *ženam*, *ženah*, *ženami*) ilirci su branili time da je to u skladu s općim duhom "slavjanskoga jezika", da se nalaze i u starijih hrvatskih pisaca i da pomažu jezičnoj slozi Hrvata, Srba i Slovenaca. Još 1884. posljednji branilac ilirskih koncepcija Adolfo Veber Tkalčević vjeruje u književno i jezično ujedinjavanje sa Slovencima i brani s tih pozicija te oblike.

Još je više negodovanja izazvao genitiv množine na *-ah*, zbog kojega su pripadnike zagrebačke filološke škole, koji su ga uporno zastupali, nazivali "ahavcima", a pored vukovaca u bitku se uključio i vođa riječke škole Fran Kurelac, koji je inače za uvođenje starih gramatičkih i leksičkih oblika u književni jezik i za njegovo veće povezivanje s ostalim slavenskim jezicima. Taj oblik, koji su ilirci branili njegovom proširenošću, Karadžić (1847) napada kao dijalektizam, a Kurelac (1852, 1860) kao nepravilan. Brani ga mladi Jagić (1859), zatim Veber (1862) i Šulek (1864), ali on već *-h* smatra samo pravopisnim znakom. Nastavak *-ah* ipak se zadržava i u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj* (1876), a njegovo pisanje preporučuje i pravopisna komisija 1877. Na temelju Jagićeve rasprave *Pomlađena vokalizacija u hrvatskom jeziku* (1869) novi pisac srednjoškolske *Hrvatske gramatike* Mirko Divković 1879. uvodi novoštokavski množinski genitivni oblik na *-ā*.

Uvođeci slovo *ě* (od protivnika podrugljivo nazvano "rogato e"), koje svatko može izgovarati "kako mu drago; ali za volju sloge ilirske potrebno jest, da se u pismu jednako uvijek *ě* piše", Gaj i njegovi suradnici htjeli su vezati uza se podjednako ekavce, ikavce i ijekavce, pa zato i ne prihvaćaju Karadžićevo jednostrano

ijekavsko rješenje. Iz istog je razloga koju godinu prije Slavonac Ignjat Brlić u njemačkoj *Gramatici jezika ilirskoga* (1833) za reflekske nekadašnjega jata predlagao pisanje *y*. Ipak, već Antun Mažuranić u svojoj gramatici 1839. kaže da "bi dobro bilo uvěk, a osobito u čitanju i u školah... kano *ié* ili *je* izgovarati ga". Najviše negodovanja takvo pravopisno rješenje izazvalo je u krugu oko zadarske "Zore dalmatinske" na čelu s njezinim urednikom Antom Kuzmanićem, koji je bio za ikavicu i dalmatinski pravopis, a zatim i u Karadžića, koji miješanje narječja u pisanju drži kvarenjem jezika, pa mu je bolje i Kuzmanićevo ikavsko rješenje jer je po narječju koje se u narodu govori, a ne po volji nekoliko ljudi. Zbog mnogih prigovora sam Gaj odustaje od toga znaka, uvodeći 1848. u "Danici", a 1849. u "Narodnim novinama" pisanje *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima. I Šulek 1854. preporučuje pisanje *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima. Ali *ě* se još dugo zadržava, osobito u školama. Nalazi se još 1871. u *Slovnici hrvatskoj A. Vebera*, koji ga tek u *Slovnici hrvatskoj* 1876. zamjenjuje s *ie*. Pravopisni odbor 1877. preporučuje pisanje *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima. Tek u *Hrvatskom pravopisu* Ivana Broza 1892. pojavljuje se Karadžićevo rješenje: *ije* u dugim, a *je* u kratkim slogovima.

I ilirsko pisanje popratnog samoglasnika (*è*, *à*) uz slogotvorni *r* izazvalo je nezadovoljstvo Vuka Karadžića i njegovih pristalica. Ilirci svoj stav brane tradicijom i izgovorom, pa iako je već Šulek 1854. predložio pisanje slogotvornog *r* bez popratnog samoglasnika, a protiv tog popratnog samoglasnika je i Jagić 1864, on se ipak održao sve do 1876, kada ga napušta Veber u *Slovnici hrvatskoj*, i 1877, kada ga napušta i pravopisna komisija.

Tako su se pojedine ilirske jezične i pravopisne crte postupno povlačile iz upotrebe, ali su neke od njih, kao npr. etimološki pravopis, doživjele i sam kraj stoljeća.

Ilirsko i poilirsko doba pored burnog i bučnog rješavanja jezičnih i pravopisnih problema učinilo je znatan napredak i u razvoju hrvatske leksikografije i znanstvene i stručne terminologije. Ilirci se nisu zadovoljili rječničkim blagom narodnih umotvorina i štokavskog sela i gradića što ga je zabilježio Vuk Karadžić u svom *Srpskom rječniku* iz 1818. i 1852. Njima je taj rječnik poslužio kao jedno od pomagala u upoznavanju štokavskoga narječja, ali kao izvor rječničkoga blaga njima su poslužili pored štokavske književne baštine i kajkavski i čakavski dijalekti, a i drugi slavenski jezici, u prvom redu češki, ruski i slovenski, služili su se i starijim hrvatskim rječnicima (osobito Stullijevim), a nisu prezali ni od stvaranja novih riječi, neologizama. Rječnik štokavske folklorne književnosti i seosko-malogradske sredine nije mogao zadovoljiti ni osnovnu ilirsku koncepciju, po kojoj su željeli stvoriti jezik pristupačan svim ilirskim ograncima, a ni potrebe vremena, kad su se snažno razvijale nove grane ljudske djelatnosti i znanosti. Najveću ulogu u razvoju hrvatske leksikografije i terminologije 19. st. odigrao je Bogoslav Šulek. Godine 1860. on izdaje *Němačko-hrvatski rěčnik*, izrađen na temelju Karadžićeva rječnika, ali dopunjen riječima preuzetima iz os-

talih dijalekata i slavenskih jezika i kovanicama. 1874. izlazi u njegovoj redakciji kolektivno djelo zagrebačkih stručnjaka raznih struka, *Rječnik znanstvenoga nazivlja*, prvi naš terminološki rječnik, u čijem je oblikovanju Šulekova uloga neprocjenjiva. Njega s punim pravom smatramo utemeljiteljem hrvatske stručne i znanstvene terminologije, kojom se jezik osposobljuje za potrebe suvremene gradske civilizacije i koja ima značajan udio u razvijanju standardnosti nekog jezika.

Šulek je bio i velik jezični čistunac, podjednako kritičan i prema Karadžićevim turcizmima i prema ostalim neslavenskim tuđicama, pa je polazeći s tih pozicija stvarao kovanice i izvedenice, koje i nisu uvijek bile u skladu s pravilima novoštokavske tvorbe, ili je unosio riječi iz ostalih slavenskih jezika, kako bi zadovoljio jezične potrebe suvremenoga života. Njegovi leksikografski pogledi nisu bili u skladu s Karadžićevima, pa stoga njegovi rječnici nisu upotrijebljeni kao izvori prvih (Daničićevih) svezaka velikog Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, koji je počeo izlaziti 1880, i Broz-Ivekovićeve *Rječnika hrvatskoga jezika* iz 1901, zasnovanih na vukovskim principima. Mnoge Šulekove kovanice i slavenizmi nisu ušli u hrvatski jezik, ali za mnoge se nije našla bolja zamjena, pa ih je jezik usvojio i te su riječi danas njegov neotuđiv sastavni dio. Uvidjevši to, počeo je Tomislav Maretić tek u ovom stoljeću Šulekove rječnike iscrpnije upotrebljavati kao izvor leksičkog blaga za Akademijin *Rječnik*.

Novija gledišta

Polovica 19. st. znači prekretnicu u provedbi ilirskih jezičnih koncepcija. Dotada su ilirci vodili pojedinačne polemike sa svojim protivnicima, ali u Zagrebu kao središtu hrvatskoga kulturnog i književnog života njihove su se koncepcije dosljedno primjenjivale. Međutim, u to su vrijeme neki od iliraca shvatili nerealnost ilirskih koncepcija o jezičnom i književnom ujedinjavanju svih južnih Slavena, smatrajući da je od svega toga kao realna mogućnost ostalo stvaranje zajedničkoga književnog jezika Hrvata i Srba, kojima je zajedničko i štokavsko narječje i ijekavski izgovor. 1850. godine u Beču su se na Književnom dogovoru sastali: Vuk Stefanović Karadžić, njegov sljedbenik Đuro Daničić, tadašnji najugledniji slavist Fran Miklošič, a od Hrvata Ivan Mažuranić, Dimitrije Demiter, Ivan Kukuljević, Vinko Pacel i Stjepan Pejaković.

Taj je sastanak kasnije poznatiji pod nazivom Bečki književni dogovor. U vrijeme kad se zbio on za hrvatsku kulturnu sredinu nije bio od nekog presudnog značenja, ali je anticipirao one razvojne tendencije koje su u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika pobijedile krajem stoljeća.

Tom su prigodom dogovorene osnovne smjernice zamišljenoga razvoja književnog jezika zajedničkoga i Hrvatima i Srbima, koje su bile u skladu s osnovnim Karadžićevim jezičnim i pravopisnim postavkama, i naglašene su one temeljne značajke hrvatskoga novoštokavskog standarda koje su se podudarale s njima, a ilirska ih je koncepcija bila potisnula za volju južnoslavenske sveobuhvatnosti.

Zaključeno je da ne valja miješati narječja i stvarati novo kojega u narodu nema, jer to znači kvarenje jezika; da je za književni jezik Hrvata i Srba najprikladniji ijekavski govor južnoga, tj. hercegovačkoga novoštokavskog tipa, s pisanjem refleksa *ije* u dugim, a *je* u kratkim slogovima; da se *h* piše svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto, a ne treba ga pisati u genitivu množine imeničke deklinacije; da se slogotvorni *r* piše bez popratnih samoglasnika. Karadžiću je kao najboljem poznavaoću štokavskih govora povjereno da izradi glavna pravila za južno narječje, što je on i učinio.

Književni dogovor zadržava temeljne tekovine dotadašnjega razvoja hrvatskoga štokavskoga standarda, ali odbacuje glavne stavove što ih je u nj unijela ilirska jezična i pravopisna koncepcija: miješanje narječja, slovo *ž*, pisanje popratnih samoglasnika uz slogotvorni *r*, nastavak *-h* u genitivu množine imeničke promjene i stare množinske padežne oblike. Iako su u njemu sudjelovali poznati ilirci, među njima ipak nije bilo nijednog od Gajevih jezičnih suradnika (Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Bogoslav Šulek). Gaj je, doduše, u "Narodnim novinama" donio čitav tekst Književnog dogovora, ali ga je popratio vrlo suzdržanim komentarom.

Kako Dogovor nije bio službeno organiziran, nije nikoga obvezivao, pa ga u prvi čas nije prihvatio ni hrvatski ni srpski tisak. U Hrvatskoj je još bila snažna ilirska koncepcija, a u Srbiji konzervativna sredina nije bila spremna prihvatiti Karadžićeve stavove o narodnom jeziku kao književnom. Njegova je reforma u Srbiji prihvaćena tek 1868, i to ne u cijelosti, jer je kao književni prihvaćen ekavski izgovor, a gradskom je razgovornom jeziku prešutno dopušten velik utjecaj na dalje oblikovanje standarda.

Hrvatski se sljedbenici Književnog dogovora na čelu s Ivanom Kukuljevićem okupljaju 1851. oko Matice ilirske, i uskoro se u Matičinim izdanjima počinju primjenjivati bečki zaključci. Na taj način dolazi do pravopisne zbrke i u samom Zagrebu, pa jedini tadašnji književni časopis "Neven" 1854. poziva književnike da rasprave o pravopisnim pitanjima. Bogoslav Šulek objavljuje te godine dva članka, koji znače novu etapu u razvoju ilirskog pravopisa: *O dvoglascu ie*, u kojem predlaže pisanje *ie* u dugim, a *je* u kratkim slogovima, i *Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih krv itd.*, u kojem predlaže pisanje slogotvornog *r* bez popratnih samoglasnika. "Neven" prihvaća njegov prijedlog, ali nepokolebljivi Gajevi sljedbenici i dalje pišu starom grafijom. 1862. godine ban Ivan Mažuranić, iako potpisnik Književnog dogovora, propisuje za škole neizmijenjeni ilirski pravopis. Književnici sve više prihvaćaju Šulekova rješenja. Konačno se 1864. javlja prvi naš školovani lingvist Vatroslav Jagić, koji u članku *Naš pravopis* ozbiljno napada ilirske jezične i pravopisne koncepcije, ističući potrebu rješavanja jezičnih i pravopisnih problema samo za Hrvate i Srbe. On je protiv pisanja *ž*, a za *ie* i *je*, protiv pisanja popratnog samoglasnika uz slogotvorni *r*, za *ć* umjesto *tj* i za ublaženi etimološki pravopis. U to vrijeme ilirske poglede ozbiljno brani još samo posljednji njihov zagovaratelj i pisac školskih gramatika Adolfo

Weber Tkalčević, ali i on odstupa u pojedinostima, pa u posljednjem izdanju svoje *Slovnice hrvatske* iz 1876. napušta pisanje *č* i *è*.

Nastaje nelogična situacija, u kojoj je u upotrebi nekoliko pravopisa, od kojih je u školama uredbom propisan najkonzervativniji, pa mu se opiru i đaci i nastavnici. Sve više sazrijeva misao o potrebi kolektivnoga stručnog rješavanja jezičnih i pravopisnih pitanja, pa zemaljska vlada 1877. pojačava zemaljski školski odbor uglednim jezičnim i književnim djelatnicima da pronađu rješenja za jedinstveni školski pravopis. Posebni pododbor stručnjaka izradio je pravila, uglavnom na Jagićevim principima, ali nije se složio u pitanju etimološkoga, odnosno fonetskoga pravopisa, jer su u njemu bila zastupljena dijametralno oprečna mišljenja: Veberovo za etimološki i Armina Pavića za fonetski pravopis.

Kraj 19. st. i 20. st. – normiranje i stabilizacija hrvatskog jezičnog standarda

Dalji su se događaji sve više odvijali u korist vukovskih pogleda na jezik. U novoosnovanu Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti za tajnika dolazi najbliži Karadžićev suradnik Đuro Daničić. On 1878. izdaje *Ogled Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, a 1880. njegov prvi svezak, potpuno na Karadžićevim jezičnim i pravopisnim principima. Taj je rječnik, iza kojeg je stala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sa svojim društvenim autoritetom, odigrao značajnu ulogu u pobjedi vukovske književnojezične koncepcije krajem 19. st. Međutim, ne smije se smetnuti s uma ni snaga novoštokavske jezične sustavnosti. Novoštokavština, koja se sve više širila, potiskivala je jednu po jednu one jezične i pravopisne crte koje su bile posljedica ilirskih idejnopoličkih kompromisa.

1879. mladi gramatičar Mirko Divković izdaje novu srednjoškolsku *Hrvatsku gramatiku* i *Oblike*, a 1881. *Sintaksu* na novim principima. U polemici napada Webera. Tomislav Maretić razvija prevodilačku i jezikoslovnu djelatnost posve u duhu Karadžićevih ideja. Godine 1889. vlada konačno odlučuje riješiti pitanje pravopisa, a njezin posebni odbor zaključuje da je za škole potreban jedan pravopis, i to zasnovan na fonetskim načelima. Vlada zadužuje Ivana Broza da sastavi pravopis i pravopisni rječnik na osnovi zaključaka toga odbora, i tako se 1892. pojavljuje njegov *Hrvatski pravopis*, u kojem su pojedina pravila formulirana na osnovi Karadžićevih *Glavnih pravila za južno narječje*, priloženih uz Književni dogovor iz 1850. Taj je pravopis propisan za škole a prihvatili su ga i hrvatski književnici, publicisti i znanstvenici, te je konačno postignuto toliko željeno pravopisno jedinstvo.

Završni korak u normiranju hrvatskoga književnog jezika u pravcu ijekavštine strožega novoštokavskog tipa predstavlja Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* iz 1899, zasnovana na korpusu Karadžićevih izdanja narodnih pjesama, pripovijedaka i poslovice te Karadžićevih i Daničićevih djela, kao jedinom čistom izvoru onog jezičnog modela koji je oda-

bran za temelj standardu. Odatle toj gramatici normativna dosljednost i strogošć, vrlo funkcionalna u času konačne standardizacije, ali i jednostranost, osobito stilistička, koja je ostala neprimjerena zbiljskim izražajnim mogućnostima i stilskim vrijednostima hrvatskoga književnog jezika.

20. je stoljeće vrijeme prilagođavanja, dotjerivanja i usavršavanja književnog jezika i pravopisa prema vukovskim principima i Maretićevoj normi i više ili manje sretnih nastojanja za što većim približavanjem (ili udaljavanjem) hrvatskoga i srpskoga književnog, odnosno standardnog jezika. Međutim, jezik se osim na gramatičkoj normi, temelji i na višestoljetnoj kulturnoj i književnoj tradiciji i na prirodnom utjecaju živih dijalekatskih osobina, pa se pored glavnine zajedničkih osobina hrvatskoga i srpskoga jezičnog standarda razvio niz posebnih crta na obje strane. Ti se jezični standardi smatraju varijantama zajedničkoga hrvatskoga ili srpskoga jezika, a ponašaju se kao samostalni jezični organizmi u službi posebnih nacija i kao nosioci njihovih vlastitih i ponešto različitih vrijednosnih odrednica. U tome smislu hrvatski književni jezik postoji danas kao varijanta standardne novoštokavštine i nosilac je onih izražajnih vrijednosti što su se izgradile u njegovoj povijesti kakva je ovdje ocrtana, a bogat prilog ugrađen je u nj i iz jezičnoga izraza Srba u Hrvatskoj.

Srbi u Hrvatskoj, koji su se u toku burnih stoljeća naše povijesti našli na području današnje Hrvatske, proživjeli su višestoljetan zjednički jezični razvoj s hrvatskim življem na osnovi zapadnoga novoštokavskog ijekavskog tipa, dakle upravo onih govora koji su osnova suvremenoga hrvatskoga književnog (standardnog) jezika. I premda se oni, živeći na području SR Hrvatske³ služe hrvatskim tipom standardnog jezika, njihova je nacionalna posebnost, i njihovi poslenici na književnojezičnom polju, također utisnula svoj pečat u jezik kojim se služe i koji oni nazivaju srpskim. Taj se jezik ponešto razlikuje od srpskoga književnog jezika kakav se razvio na temelju drugačijih povijesnih okolnosti i drugačijeg kulturnog i književnog razvoja na području SR Srbije.

Iako se o oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika zasnovanoga na jednoj dijalekatskoj osnovici, na novoštokavštini zapadnoga tipa, može govoriti već od početka 17. st. (od Kašićeve gramatike naovamo), o njegovu standardnom funkcioniranju od polovine 18. st., a o oblikovanju suvremenoga jezičnog standarda koji dobiva kodificiranu gramatičku i leksikološku normu tek od kraja 19. st. (i to na osnovi hercegovačkih govora istočnoga tipa), prikazani razvoj hrvatskoga književnog jezika pokazuje da su u njegovu oblikovanju sudjelovale tisućugodišnje smjernice našega duhovnog i književnog razvoja i da je čitav taj razvoj nezaustavljivo, iako neravnim putovima, išao jednom cilju: oblikovanju suvremenoga jezičnog standarda koji zadovoljava sve životne funkcije jedne moderne na-

³ Tekst se priopćuje bez izmjena, pa su tako zadržani i onodobni nazivi nekadašnjih jugoslavenskih republika.

cije. Taj je standard stabilan i zauzima svoje mjesto u sklopu standardne novoštokavštine, kojom se danas uz Hrvate služe još Srbi, Crnogorci i Muslimani.

U posebnim povijesnim okolnostima bilo je pokušaja da se poremeti ta ravnoteža i stabilnost, i to u smislu izdvajanja hrvatskoga književnog jezika iz standardne novoštokavštine kao povijesno izrasle cjeline (tako, uz grubi pritisak za drugoga svjetskog rata) ili u smislu niveliranja sve standardne novoštokavštine za volju jedinstvenosti koja ne priznaje povijesno oblikovane posebnosti izražajnih vrijednosti (tako u razdobljima kad je velikodržavno i centralističko shvaćanje jugoslavenske zajednice dolazilo do jačega izražaja). I jedna i druga tendencija, u kojem se god obliku pojavila, sukobljuje se sa žilavom stabilnošću već izgrađenoga standardnog jezika, pa se prije ili poslije na njoj i lomi jer ne prihvaća književnojezične realnosti.

Zagreb, ožujak 1975.

Literatura

1. Auty, Robert: *Vukova jezička koncepcija u svjetlu jezičkog preporoda među Slavenima austrijske monarhije*, Vukov zbornik II, Anali Filološkog fakulteta V, Beograd 1965, str. 9–14.
2. Brozović, Dalibor: *Srpskohrvatski standardni jezik i Vuk Stefanović Karadžić*, Vukov zbornik II, Anali Filološkog fakulteta V, Beograd 1965, str. 27–34.
3. Brozović, Dalibor: *Standardni jezik*, Matica Hrvatska, Zagreb 1970.
4. Brozović, Dalibor: *O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest III, Zagreb 1973, str. 35–63.
5. Daničić, Đuro: *Sitniji spisi*, Sremski Karlovci 1925.
6. Havránek, Bohuslav: *Značaj Vuka Stefanovića Karadžića za razvoj srpskohrvatskog književnog jezika*, Vukov zbornik II, Anali Filološkog fakulteta V, Beograd 1965, str. 259–266.
7. Hraste, Mate: *Hrvatskosrpski jezik i pravopis u doba narodnog preporoda u Dalmaciji i Vuk Stefanović Karadžić*, Vukov zbornik II, Anali Filološkog fakulteta V, Beograd 1965, str. 273–281.
8. Ivšić Stjepan: *Etimologija i fonetika u našem pravopisu*, Hrvatski jezik, god. I/1938–1939, br. 1, Zagreb, str. 3–13.
9. Ivšić, Stjepan: *Hrvatski književni jezik*, Hrvatski jezik, god. I/1938–1939, br. 2–3, Zagreb, str. 33–39.
10. Jagić, Vatroslav: *Izabrani kraći spisi*, Matica Hrvatska, Zagreb 1948.
11. Jonke, Ljudevit: *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU CCCIX, Zagreb 1956, str. 33–80.
12. Jonke, Ljudevit: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Drugo, prošireno izdanje, Znanje, Zagreb 1965.
13. Jonke, Ljudevit: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb 1971.
14. Karadžić, Vuk Stefanović: *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, I–III, Beograd 1894–1896.

15. Kašić, Jovan: *Govor Srba u Hrvatskoj i njegov odnos prema književnom jeziku*, Novi ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta II, Zagreb 1972, str. 7–20.
16. Katičić, Radoslav: *Opseg povijesti hrvatskog jezika*, Hrvatski znanstveni zbornik I, Zagreb 1971, str. 27–42.
17. Katičić, Radoslav: *Identitet jezika*, Suvremena lingvistika, br. 5–6, Zagreb 1972, str. 5–14.
18. Kuna, Herta: *Istorija literarnog (književnog) jezika – standardni jezik, njegova istorija i predstandardni idiomi*, Izraz, god. XXXVI, br. 10, Sarajevo 1974, str. 421–438.
19. Kuna, Herta: *Istorijska podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika*, Književnost i jezik, god. IV, br. 12, Sarajevo 1975, str. 19–33.
20. Maretić, Tomislav: *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*, Rad JAZU CVIII, Zagreb 1892, str. 68–98.
21. Moguš, Milan: *Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskoga književnoga jezika*, Prilozi za VII međunarodni kongres slavista u Warszawi, Liber, Zagreb 1973, str. 99–102.
22. Radić, Ante: *O hrvatskom književnom jeziku*, Sabrana djela XV, Seljačka sloga, Zagreb 1937.
23. Stevanović, Mihajlo: *Stvaranje jedinstva književnog jezika Srba i Hrvata i današnje stanje tog jedinstva*, Naš jezik, god. XVIII, sv. 1–2, Beograd 1970, str. 1–79.
24. Vince, Zlatko: *Stav "Zore dalmatinske" u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti*, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine XVIII, Sarajevo 1961, str. 150–172.
25. Vince, Zlatko: *Pravopisno-jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860. god.*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 8, Zadar 1963, str. 263–294.
26. Vince, Zlatko: *Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini 19. stoljeća u Dalmaciji*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 11–12, Zadar 1965, str. 405–460.
27. Vince, Zlatko: *Filološke škole 19. stoljeća u razvoju hrvatskog književnog jezika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 10, Zagreb 1968, str. 159–173.
28. Vince, Zlatko: *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*, Rasprave Instituta za jezik JAZU 1, Zagreb 1968, str. 221–369.
29. Vince, Zlatko: *Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji*, Zbornik radova I znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek 1970, str. 773–810.
30. Vince, Zlatko: *Polemika pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća oko pripadnosti štokavštine*, Forum, god. X, br. 7–8, Zagreb 1971, str. 257–292.
31. Vince, Zlatko: *Ljudevit Gaj i hrvatski književni jezik*, Jezik, god. XX, br. 1, Zagreb 1972, str. 1–11.
32. Vince, Zlatko: *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika*, Prilozi za VII međunarodni kongres slavista u Warszawi, Liber, Zagreb 1973, str. 143–163.
33. Vince, Zlatko: *Početak narodnog preporoda u Dalmaciji u svjetlu jezičnih suprotnosti*, Forum, god. XII, br. 1–2, Zagreb 1973, str. 266–311.

34. Vince, Zlatko: *Odnos Ante Kuzmanića prema Ljudevitu Gaju (s posebnim obzirom na grafijsko-jezičnu problematiku)*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest III, Zagreb 1973, str. 65–91.
35. Vince, Zlatko: *Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik*, Filologija 7, JAZU, Zagreb 1973, str. 157–201.
36. Vince, Zlatko: *Različiti pogledi na hrvatski književni jezik XIX stoljeća*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 20, Zadar 1973, str. 343–357.
37. Vince, Zlatko: *Ima li Vatroslav Jagić zasluga za hrvatski književni jezik*, Jezik, god. XXI, br. 3–4, Zagreb 1974, str. 68–83.
38. Vince, Zlatko: *O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma*, Forum, god. XIII, br. 7–8, Zagreb 1974, str. 261–300.
39. Vince, Zlatko: *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, Croatica 6, Zagreb 1975, str. 131–159.

Résumé

LES LIGNES D'ÉVOLUTION DE LA LANGUE LITTÉRAIRE CROATE DEPUIS LA PÉRIODE ILLYRIENNE (UN ESSAI DE SYNTHÈSE II)

L'article représente une continuation de l'article sous titre "Les lignes de l'évolution de la langue littéraire croate depuis la période illyrienne (un essai de synthèse)" publié dans les *Rasprave Zavoda za jezik*, nro 6–7 (Zagreb, 1982) et écrit au commencement de 1975, en vue d'une autre destination ce qui eut pour résultat qu'il ne pouvait pas être publié en ce temps-là.

Dans cette partie on esquisse d'une manière succincte l'évolution de la langue littéraire croate depuis les temps de la renaissance nationale croate, c'est-à-dire depuis les années trente du 19-ème s. en avant. Est esquissée la conception illyrienne du point de vue de la langue et de l'orthographe et son application dans la pratique de la langue littéraire, ensuite les nouvelles vues qui se font son chemin après l'accord de Vienne de 1850, les bigarrures linguistiques et orthographiques de la moitié du 19-ème s., la diffusion des conceptions voukoviennes de la langue et de l'orthographe et l'irruption du néoštokavien dans la pratique de la langue standardisée, la norme du standard de la langue de la fin du 19-ème s. et sa stabilisation au cours du 20-ème s., avec dénonciation des tentatives d'éloignement de la langue croate de cette norme, voire suppression de n'importe quelles différences entre les langues littéraires croate et serbe au cours des périodes différentes de notre histoire plus récente.

Le texte, à le comparer avec d'autres traitant les mêmes problèmes, fait voir une gradualité dans le fraying du chemin des conceptions d'aujourd'hui en ce qui concerne la formation de la langue littéraire croate.